

TEOLOGIA CUVÂNTULUI LA SFINȚII PĂRINȚI (secolele II-III)

- *teză de doctorat (rezumat)* -

Preot Mihai Claudiu Băzăvan

Argument

În zilele noastre infirmitatea limbajului tinde să se cronicizeze de vreme ce se vorbește atât de mult, dar se spune atât puțin. Era pompos numită a comunicării s-a dovedit falimentară: pe măsură ce ne adresăm tot mai mult unii altora, prin telefonie, internet sau chiar față către față, devenim tot mai singuri. Trădându-și vocația, cuvântul nici nu încălzește, nici nu unește, ci mai degrabă pustiește și izolează. Actuala lipsă de consistență a limbajului ne-a determinat să întreprindem un asemenea demers de (re)descoperire a originii cuvintelor noastre, încercând să aducem o minimă contribuție la însuflețirea cuvântului prin branșarea sa la adevărata Sursă.

Introducere

După cercetările noastre unicul răspuns la neputința actuală a cuvântului este oferit de Tradiția Bisericii creștine, și asta pentru că se fundamentează tocmai pe Cuvânt, înțeles ca a doua Persoană a Sfintei Treimi. Complexitatea temei ne-a obligat să restrângem cercetarea noastră la Părinții Secolului II și III. Aceștia, deși nu au dezvoltat o teologie sistematică, precum străluciții lor descendenți din secolul IV, oferă suficiente argumente pentru o viziune complexă și în același timp limpede asupra Cuvântului. Lucrarea este structurată în trei mari capitole, precedate de o scurtă prezentare a Părinților pe care i-am studiat. Cele trei mari module sunt *Logosul*, *Scriptura* și *limbajul*. Cele trei capitole se află într-o relație organică, după cum Logosul, Scriptura și limbajul nu pot fi înțelese decât laolaltă. Logosul Se descoperă în Scriptură, care reprezintă întruparea în literă a Logosului. Scriptura se revendică din Logos, fiind întruparea Sa în literă. Criteriu al Adevărului, Scriptura susține interior cuvântul omenesc. Iar cuvântul se hrănește prin deschiderea celui care îl pronunță către Logos (a se citi *către Adevăr*). Altfel spus,

limbajul omenesc trebuie să trimită la Scriptură, pentru ca Scriptura să conducă tainic către întâlnirea minunată și inefabilă cu Logosul.

Despre cine vorbim

De cele mai multe ori cuvântul definește persoana, motiv pentru care Mântuitorul pune lucrurile (cuvintele) la punct: „Vă spun că pentru orice cuvânt deșert pe care-l vor rosti oamenii vor da socoteală în ziua judecării” (Matei 12, 36). La fel de adevărat este că un cuvânt se judecă după persoana care îl pronunță, conform dictonului latin *Non idem est si duo dicunt idem!* („Nu e totuna când doi oameni diferiți spun același lucru”). Ajunge o sumară incursiune în viețile acestor Părinți pentru a constata că biografia le inspiră bibliografia și justifică în bună măsură concepția lor comună, deși nuanțată, despre Cuvânt, în întreaga sa dimensiune: Logos, Scriptură, limbaj.

Logosul

Pentru creștini Revelația se confundă cu Hristos. Cuvântul S-a făcut om pentru a traduce mesajul Său în persoană umană, în acte și gesturi omenești: întreaga viață a Logosului întrupat este Cuvânt. Învățătura patristică despre Logos are o dublă origine, ebraică și greacă. În ea converg, pe de o parte, tema biblică a Cuvântului lui Dumnezeu care exprimă acțiunea divină în lume și se regăsește în Cuvântul ioaneic, iar pe de altă parte tema heraclitiană, apoi stoică a Logosului Rațiune.

Afirmația din prologul Evangheliei Sfântului Ioan: “Fără El (*Logos-ul*-n.n.) nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut” (Ioan, 1, 3) i-a determinat pe gânditorii creștini să vadă în Logos Izvorul general al ființelor și principiul absolut al creației. De aici nu a mai fost decât un pas pentru ca învățătura despre Logos să devină una dintre cele mai revoluționare concepte patristice. Despre Logosul și Înțelepciunea divină s-au scris numeroase comentarii și s-au iscat numeroase controverse. Preluat ca noțiune din filosofia lui Heraclit și mai cu seamă din cea stoică, și ca sens mai degrabă din tradiția vechi-testamentară, Logosul rămâne până astăzi una dintre cele mai fascinante teme patristice.

Încă din debutul Evangheliei sale, Ioan ține să precizeze că Iisus este Cuvântul cel Veșnic al lui Dumnezeu, adică Dumnezeu adevărat. Dacă sfinții Matei și Luca vorbesc despre copilăria lui Iisus, iar Sfântul Marcu de activitatea Înaintemergătorului, sfântul Ioan, făcând aluzie la evangheliile precedente, vorbește de începutul creației, de ceea ce preceda noțiunea de timp. De fapt primul verset al Evangheliei după Ioan este, în ordine cronologică, primul verset al Scripturii. În cartea Facerii Moise vorbește deja despre creație: „Întru început Dumnezeu a făcut cerul și pământul.” (Fac. 1, 1.). Ioan se referă la ceea ce era înainte de creație, înainte de început, înainte de timp: „Întru Început era Cuvântul și Cuvântul era spre Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul.” Faptul că evanghelistul introduce acest termen teologic fără a simți nevoia unor explicații suplimentare dovedește că acest termen era familiar contemporanilor săi.

Nu se cunoaște cu precizie în ce măsură filosofia grecească a influențat noțiunea de “logos” în gândirea sfântului Ioan. Deși foarte mulți critici s-au grăbit să conchidă că Prologul celei de-a patra evanghelii este profund tributatar filosofiei antice, logosul ioaneic, trebuie înțeles mai curând pe linia tradiției biblice și iudaice. Astfel, pentru prima oară Îl descoperim pe Logos participând la crearea lumii văzute: “Și a zis Dumnezeu: „Să fie lumină!” (Fac. 1, 3) Prin această sintagmă interpretarea eclesială recunoaște, comparând cu prologul Evangheliei după Ioan, Persoana Logosului, Fiul lui Dumnezeu, Cel Care este veșnic în sânul Tatălui și prin Care toate au fost create.

Pentru noi, creștinii, Revelația se identifică cu Hristos. Riguros vorbind, creștinismul nu este o religie a cărții, cartea fiind pe plan secund. Revelația este, în primul rând, o persoană, Hristos. Potrivit scrierilor ioaneice, Revelația este Logosul, Cuvântul lui Dumnezeu. Dumnezeu Însuși revelându-Se, vorbind oamenilor. El este Cuvântul creator, prin Care s-au făcut toate, în care este Viața și Lumina, Cuvântul Care a venit să-i învețe pe oameni și Care, pentru aceasta, S-a făcut trup. El este de asemenea Cuvântul Vieții pe care apostolii L-au văzut cu ochii lor, L-au auzit cu urechile lor, L-au pipăit cu mâinile lor (cf. I Ioan 1, 1-3), Cel pe care autorul Apocalipsei L-a văzut sărind din cer pe calul său alb, cavalerul victorios, Împărat al Împăraților și Stăpân al Stăpânilor spre a zdrobi armata celor supuși diavolului (cf. Ap. 19, 11-16)

Prologul Evangheliei după Ioan ridică totuși niște întrebări serioase care au absorbit interesul Părinților din această perioadă. Apologeți ca Iustin, Irineu și Clement al

Alexandriei, pentru a nu menționa decât câțiva, au scrutat, cu timiditate, e drept, profunzimile lui Dumnezeu. În încercarea de a explica istoria mântuirii și relația dintre Dumnezeu și om, au dezvoltat elemente importante ale unei hristologii a Logosului. Aceste premise hristologice le permitea să răspundă problemelor arzătoare ridicate de contemporanii lor. În ciuda unor tatonări, ușor de înțeles atunci când e vorba de un pionierat în domeniu, Părinții secolelor II-III edifică laolaltă o vastă teologie a Logosului. Logosul este înțeles ca transcendent și imanent, Început și Sfârșit (Apoc., 1, 21-22), Model și Imagine, Mijlocitor al tuturor timpurilor, Care se revelează în special ca și Cuvânt etern al Tatălui, Cuvânt mântuitor și iubitor la nesfârșit.

El intervine în istoria mântuirii și suscită în om dorința după Dumnezeu. Bunătatea și iubirea Sa față de creație sunt imaginea bunătății și a iubirii Tatălui. Pentru Părinții anteniceeni teofaniile lui Dumnezeu din Vechiul Testament, fie sub formă de înger, fie sub formă de om, sunt atribuite Fiului. Logosul S-a născut ca om dintr-o fecioară, și a rămas om dincolo de actul Înălțării la cer. Mântuirea nu coincide cu o restaurare la nivel moral sau cu o banală absolvire a păcatelor. Deja Clement Alexandrinul vorbește în termeni expliți despre îndumnezeirea omului: „Cuvântul lui Dumnezeu s-a făcut om, pentru ca omul poate ajunge dumnezeu”. Lucrarea Logosului vizează nu doar mântuirea omului ci restaurarea întregii creații. Pe de altă parte Logosul este pentru Părinții anteniceeni, nu doar un reper duhovnicesc, ci o prezență permanentă chiar în cele mai insignifiante și obișnuite gesturi și activități omenești. Toate sunt raportate la Logos și toate mărturisesc prezența Logosului în viața creștinului. Dacă Logosul S-a făcut trup, este pentru ca oamenii, creați totuși după chipul Său, dar care au întinat această asemănare divină, să poată să reintre în comuniune cu El. Logosul Și-a asumat condiția naturii umane muritoare, pentru ca în schimb oamenii, răscumparați cu sângele Său, să poată participa din nou la firea Sa divină nemuritoare. Prin acest schimb se împlinește Logosul, chip invizibil al Tatălui, preluând chipul omului pentru ca Acesta să fie recreat după chipul și spre asemănarea lui Dumnezeu.

Scriptura

Deși Logosul nu era încă venit în trup, totuși Cuvântul Său purta deja veșmântul literei Scripturilor. Scriptura e oarecum o întrupare a Cuvântului asemănătoare celei în trup: nu este o a doua întrupare, deoarece este întru totul legată de Unica Întrupare,

pregătind-o în Vechiul Testament sau exprimând-o în Noul Testament. Este același Cuvânt Care S-a întrupat în Scriptură și Care S-a întrupat „la plinirea vremii” (Gal. 4, 4) din Fecioara Maria. Biserica recunoaște că întreaga Scriptură nu doar vorbește despre Hristos și Îl anunță, ci este ea însăși Cuvântul lui Hristos. În consecință, cunoașterea Scripturii coincide cu aprofundarea experienței Cuvântului. Este vorba de Același Logos care izvorăște din Tatăl, se răspândește în Scriptură și se face trup în Iisus. Litera Scripturii este comparată cu umanitatea Mântuitorului. Ne trebuie ochi spirituali pentru a percepe, dincolo de aspectul vizibil și imediat, realitatea ascunsă care este divinitatea Logosului. Forma divină a lui Iisus nu este perceptibilă decât pentru cei cărora vrea să o reveleze și care sunt gata să primească această Revelație. Se poate remarca dublul aspect al Revelației mânturii de către Logos: pe de o parte libertatea divinității de a Se revela sau nu, de a se face vizibilă sau de a se face ascunsă, și pe de altă parte liberul arbitru al creaturii de a-și asuma sau nu viața divină care Îi este propusă, de a adera la Logos sau de a-L respinge.

Data fiind ponderea Scripturii în preocupările lor, e de prisos să mai spunem că Părinții secolele recomandă stăruitor aprofundarea cărților sfinte. Nu sunt puțini cei care s-au convertit după ce au cunoscut Scriptura. Părinții primelor secole creștine s-au raportat permanent la textul Scripturii pe care l-au considerat normativ în chestiuni doctrinare și morale. Cărțile care compun Sfintele Scripturi, nu sunt doar mai vechi decât celelalte, dar ele sunt singurele adevărate deoarece poartă pecetea Duhului. Din acest motiv creștinii sunt deținătorii Adevărului. Deși diferite ca formă, conținutul cărților sfinte rămâne întotdeauna unitar, degajând muzicalitate și coerență. Ceea ce conferă omogenitate cărților biblice este fără îndoială inspirația Duhului Sfânt. Dacă Protagonistul profețiilor este Logosul, tot El este, se înțelege, și Interpretul lor. Sensul propriu ascunde invariabil sensul duhovnicesc, care este accesibil numai celor care se apropie de textul Scripturii cu răbdare și iscusință. Cititorul Scripturii nu se cuvine să interpreteze Scriptura conform gândirii sale strict limitate, ci este chemat să își adapteze mintea la nivelul gândirii Cuvântului exprimată în fiecare cuvânt. Exegeza spirituală e într-un anumit fel procesul invers profeției: aceasta din urmă privește înainte, în timp ce prima se întoarce înspre înapoi. Profetia coboară în cursul timpului, văzând într-un eveniment istoric sau contemporan faptul mesianic sau eshatologic pe care îl

prefigurează. Exegeza spirituală urcă pe cursul timpului și, pornind de la Mesia cel dat deja poporului lui Dumnezeu, recunoaște în Scriptura cea veche pregătirea și semințele împlinirii actuale. Totuși, în esență, cunoașterea Scripturii corespunde unui act revelator din partea lui Dumnezeu. De aceea harul este necesar oricărei cunoașteri a lui Dumnezeu: ființa divină nu este cunoscută decât dacă Ea însăși se face cunoscută în mod liber. Întrucât numai Revelatorul Scripturii ne poate indica semnificația ei, rugăciunea devine indispensabilă în descoperirea semnificațiilor scrierii revelate. A cunoaște Scriptura, a o înțelege, este indiciu al apropierii de divinitate. Numai astfel scrierea divină își împlinește menirea, aceea de a intermedia, autentic, cunoașterea. Nu oricine are autoritatea de a invoca permanent Scriptura și de a o folosi în felurite dispute. De aici avertismentele cu privire la pericolul reprezentat deeretici, care se fac vinovați pentru pervertirea Adevărului. Suprema desfătare a minții este lectura Scripturii. Nu este vorba doar de o plăcere intelectuală, ci de interfața vieții veșnice. Scriptura mijlocește cunoașterea lui Dumnezeu și prin urmare citirea și înțelegerea textului sfânt sunt primordiale. Din acest motiv se vorbește în termenii cei mai radicali – viață sau moarte. Necunoașterea lui Dumnezeu este moarte; iar cunoașterea Lui și asemănarea cu El singura viață. Scriptura este o călăuză sigură spre starea de asemănare cu Dumnezeu. Iar atitudinea față de textele sfinte califică sau descalifică omul în ordinea mânturii.

Limbaajul

Unicul scop al rostirii și al scrierii este, în viziunea Părinților secolelor II-III, mântuirea ascultătorilor sau cititorilor și, implicit a celui care transmite cuvântul, oral sau în scris. Cuvântul nu este așadar simplu vehicul de comunicare, ci comunicare spre ceva, spre pocăință și mântuire. Mai degrabă spre cineva, spre Hristos-Cuvântul. Cuvintele defăimătoare sau deșarte sunt condamnate tocmai pentru că acestea contravin flagrant principiului soteriologic. Din această perspectivă se cuvine judecată afirmația, îndeobște greu de decelat, a Mântuitorului: „Vă spun că pentru orice cuvânt deșert, pe care-l vor rosti, oamenii vor da socoteală în ziua judecății.” (Matei 12, 36) Mai mult, Părinții merg până la a identifica spuselor lor cu cele ale Logosului, consfințind astfel prin cuvinte teologia chipului și a asemănării.

Un aspect inedit în lucrările Părinților anteniceeni îl reprezintă concepția asupra numelui. Există un principiu definitiv și constant în concepția patristică despre nume în general: Numele indică prezența celui care îl poartă. Cu atât mai valabilă este această normă în ce privește numele lui Dumnezeu. Părinții Apostolici și mai ales Apologeții se referă pe larg în lucrările lor la numele de *creștin*, termen derivat din Hristos. Numele presupune participarea creștinilor la numele lui Hristos. Privilegiile, obligațiile dar și riscurile care decurg din statutul de „purtători de Hristos” sunt pe rând evidențiate în lucrările Părinților din primele trei secole. În schimb numele omenești capătă valoare și sunt demne de menționat numai când purtătorii lor au credință și săvârșesc fapte bune. Raportul între semnificant și semnificat nu este unul convențional, ci rezultă din însăși natura lucrurilor. De aceea etimologia persoanelor și a locurilor descoperă misterul pe care-l simbolizează persoana sau locul respectiv.

Nu o dată scriitorii creștini ai primelor secole subliniază că puterea în cuvânt se dobândește numai prin raportare la instanța divină. Logosul este invocat permanent pentru a conferi autoritate cuvintelor și ca atare rugăciunea este esențială, constituind mijlocul cel mai la îndemână și cel mai sigur de întâlnire cu Dumnezeu-Cuvântul, de interpretare corectă a Scripturii, dar și de însuflețire a cuvântului omenească. Drept care nu se poate concepe o teologie a Cuvântului fără tratarea (și practicarea) rugăciunii.

Avem suficiente date pentru a vorbi despre o știință a cuvântului deja structurată la Părinții primelor trei secole. Deși recomandă convorbirile duhovnicești, Părinții atrag atenția că nu trebuie să se vorbească oricând, oriunde și în fața oricui. În același timp lipsa faptei descalifică orice cuvânt. Când trebuie să exprime realitățile divine cuvântul omenească își trădează neputința, lăsând locul tăcerii contemplative. Vigoarea cuvântului depinde de puterea credinței. Cuvintele bune inspiră gânduri și acțiuni pozitive, în vreme ce cuvintele rele stârnesc gânduri și fapte condamnabile. A rosti Adevărul înseamnă a te situa în conflict deschis cu lumea dedată minciunii, de unde și riscul permanent al prigoanei. Dar riscul martiriului merită asumat.

Conținutul cuvintelor prevalează frumuseții lor. Atenția excesivă asupra formei acoperă și denaturează adevărul, așa cum este cazul sofistilor. Cel mai bun mijloc de a preveni răul pe care îl cauzează pronunțarea, dar și auzirea cuvintelor deșarte, este

detașarea de cei răi și atașarea de cei drepti. Părinții fac o analogie între ostași și vorbitori, și unii și alții luptând pentru libertate.

Întrucât cuvântul definește persoana, omul cumpătat pune mare preț pe cuvântul său. Valoarea cuvântului este, pentru Părinții primelor secole, direct proporțională cu prețuirea tăcerii. Pe deplin conștienți de marea responsabilitate pe care o reclamă orice cuvânt rostit, Sfinții Părinți recomandă frecvent tăcerea, nu doar ca pe o formă de protecție față de eventuale vorbe necugetate, dar și ca prilej de cunoaștere a lui Dumnezeu, mai accesibil tăcerii contemplative decât poliloghiei.

Părinții Apostolici și Apologeții disting permanent între cuvântul sănătos, hrănit din Adevăr, și cuvântul putred, aducător de moarte. Cuvântul trebuie să se adape din Adevăr și să fie confirmat prin faptă. Cuvintele deșarte întrețin și cultivă păcate grele, ca desfrânarea, minciuna sau hula. Nu doar vorbele rușinoase sunt înfierate, ci și abundența cuvintelor lipsite de conținut, care, de cele mai multe ori, trădează reaua voință.

Părinții Bisericii sunt unanimi: cuvântul trebuie susținut de faptă. Lipsa faptei descalifică orice cuvânt. Cuvântul trebuie să se adape din Adevăr și să fie confirmat prin faptă. Predicatorul care nu-și susține cuvintele prin fapte nu merită luat în seamă. Cuvântul și fapta se susțin reciproc, fie în bine, fie în rău. Creștinii nu sunt demagogi, ci mărturisitori ai unei experiențe trăite.

În loc de concluzii

Stoparea degradării accelerate a cuvântului se află la îndemâna oricui. Secretul este ... rugăciunea. Abia omul rugător regăsește Sursa cuvintelor, pe care Părinții Bisericii o identifică la unison în Persoana Logosului divino-uman. Și, pe măsură ce se împărtășește tot mai mult din Adevăr, cuvintele îi devin tot mai însuflețite. Ignorând în schimb Sursa, omul chiar fără să își dea seama își golește cuvântul de conținut. Nu doar îl vlăguiește, dar îl și denaturează grav, transformându-l din mesager al iubirii și al zidirii interioare, în interfață a a însingurării și a degradării sufletești. Mântuirea cuvântului omenesc depinde de mântuirea celui care îl pronunță, astfel încât scriitorii creștini îmbie la relația intimă cu Logosul. Cuvântul trebuie să se adape constant din Cuvânt, de aici importanța covârșitoare a exercițiului rugăciunii. În același timp Scriptura, înțeleasă ca formă de întrupare a Logosului în literă,

conduce tainic spre întâlnirea personală cu Dumnezeu. Abundența textelor biblice face din scrierile Părinților Bisericii invitații stăruitoare la citirea și asumarea Scripturii. Nu e mai puțin adevărat că mântuirea omului depinde în mare măsură și de modul în care administrează cuvântul, fapt ce reclamă din partea fiecăruia o imensă responsabilitate cu privire la fiecare vorbă pronunțată. Cum spune Mântuitorul: „pentru orice cuvânt deșert, pe care-l vor rosti, oamenii vor da socoteală” (Matei 12, 36)